

Fliegauf Gergely

Fogvatartotti alkotások kvalitatív tartalomelemzése – kriminológiai és pönológiai vonatkozások

1. Bevezetés

Jelen cikk a Magyar Kriminológiai Társaság szervezte, „Kontroll és jogkövetés” című konferencia börtönügyi szekciójában elhangzott előadás szerkesztett és továbbfejlesztett változata, valamint egy nagyobb horderejű tudományos munka keretében végzendő kutatási program felvázolása. A cikkben elsősorban rajzokat és falfirkákat elemzünk.¹

Az alkotó ember a művészet segítségével ábrázolja azt a világot, amiben él. Ilyen szempontból az alkotásokban visszatükröződnek annak az életternek a jellegzetességei, amelyben az egyén a hétköznapjait tölti. Társadalmunkban számos olyan társas közeg létezik, amely nyilvános ugyan, de mégis van egy olyan jellegzetessége is, hogy korlátozott mértékben érintkezik az átlagember életével. Ezek a társas közegek általában zárt fizikai terekhez kötöttek (pl. hospice részlegek, elmegyógyító intézetek, drogambulanciák vagy esetünkben a börtönök).

A fogvatartottak által készített alkotások értelemszerűen a börtön, a bűnelkövetés, a bezártság világát reprezentálják. Természetesen ezeknél elvontabb tartalmi elemek is felbukkannak az alkotásokon: a bűn fogalma és értelmezése, az ártatlanság, a „világcsavargó” élet és így tovább. Az orosz börtöntetoválások például rendkívül szimbolikusak, és szinte merev szabályok által lehet őket értelmezni. Azt mondják az orosz rabok, hogy a tetoválások helyettük beszélnek. A vitorlás hajó² például azt jelenti, hogy az azt viselő személy sokat látott, és sok helyen járt. A tetoválások ábrái azonban egy életre bezárják az embert egy bizonyos viselkedési skatulyába, ahonnan nagyon nehéz kitörni. Hondurasban külön az ENSZ által támogatott program³ indult, amelynek az a célja, hogy a „Mara Salvatrucha” és a „18” nevű gengsek jeleit eltávolítsák az emberek bőréről, annak érdekében, hogy normális életet kezdhessenek.

A marylandi ex-kamionsofőr sorozatgyilkos Joe Roy Metheny az egyik börtönrajzára azt írta: „Nem csak rajzolom, hanem meg is tettem”. A börtönrajzok feldolgozzák a bűncselekményt is, és valóban: Metheny rajzain megcsonkított holttestek és megerőszakolt nők láthatók.

A rajzolás és maga az alkotás strukturálja a börtönben töltött időt, és ennek következtében az intézet totalitása ellen hat. A börtönrajzok számos esetben ugyanazt fejezik ki, mint egy önkárosítás vagy akár egy öngyilkossági kísérlet.

¹ A cikkben terjedelmi okokból nem közlünk képeket, viszont – ahol lehet – a szöveghez kapcsolódó URL-eket lábjegyzetként feltüntetjük.

² Lambert, Alix (2001): *The Mark of Cain* c. filmje. <http://youtu.be/gIKIWIznYdc> [2012-05-16]

³ UNICEF-supported programme aims to rehabilitate ex-gang members in Honduras. http://www.unicef.org/infobycountry/honduras_60066.html [2012-05-16]

Több olyan rajz van birtokokban, amiről később pszichológusi beszámolókból kiderült, hogy a fogvatartott szuicid cselekményeket hajtott végre. A börtönbeli alkotás valamilyen szempontból megelőzi a börtönbeli agressziót, és a börtönbeli erőszakos bűnelkövetésnek is gátat szab. Fontos megemlíteni, hogy a rajzok segítenek a traumák feldolgozásában is. Több esetben a börtönben súlyosan traumatizálódott személyek rajzai nagyon árulkodóak, rendkívül alaposak, kidolgozottak és érzékenységről árulkodnak. Magának a tettnek és a szörnyűségnek titokban kell maradnia. A rabok nem árulhatják el az őket ért sérelmeket, mert az vamárságnak számítana, amit a közösség újból meg fog torolni. Éppen ezért a rajzokból néha ki lehet olvasni, hogy mi is történt valójában. Nemrégem hallottam, hogy egy többszörösen traumatizálódott fiatalkorú fogvatartott a Mona Lisa másolatát festi éppen, és a nőalak feje helyére az édesanyja portréját komponálta, akit tavaly karácsonykor veszített el. A példabeli fogvatartott bűncselekménye rendkívüli publicitást kapott, de a nyilvánosság igen kevés részletet tud még ennek ellenére is a fogvatartotttól.

Egyéni szinten a börtönrajzokban többnyire helytállóan visszatükröződik, hogy:

- a fogvatartottban milyen lehetőségek rejlenek (azaz mi történt volna, ha hatékony a bűnmegelőzés);
- milyen reintegrációs célok valósulhatnak meg a fogvatartott esetében;
- milyen esélyei lehetnek/lehettek volna a resztoratív igazságszolgáltatásnak;
- hogyan éli meg a fogvatartott a joghátrányt, és mi várható el a reszocializációs törekvésektől;
- mit gondol a fogvatartott az őt körülölelő, vagy éppen kitaszító társadalomról; valamint
- milyen börtönártalmak érik a fogvatartottat.

A fenti, a teljesség igénye nélkül kifejtett ismérvek nem pszichodiagnosztikai értékűek, azonban nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a rajzoknak pszichológiai értelemben is van jelentőségük.⁴ Érdekes az is, hogy a börtönrajzok kollektív szinten mit árulnak el a börtönvilágról. E szempontból a rajzokon visszatükröződik, hogy:

- a rabok mit várnak el a társadalomtól;
- hogyan élik meg a társadalmi kirekesztést;
- milyen társas közegből, kulturális létből, szubkulturális milióból kerültek a fogvatartottak a börtönbe;
- milyen olyan elemek vannak a börtönrajzokon, amelyeknek közvetlenül nincsen köztük a bűncselekményhez, mégis a fogvatartotti sorsról árulkodnak (pl. szexuális depriváció);
- hogyan szimbolizálódik a bűnelkövetői élet; valamint
- melyek a börtön a jogszabályokon és a büntető igazságszolgáltatáson kívüli, viszonylag markáns faktorai (pl. kábítószer-probléma).

Jelen cikk egy interaktív kutatási projekt része is, amely teljes egészében megtalálható az interneten, az általam írt „börtönblog” harmadik részében.⁵

⁴ Vass Zoltán (2006): A rajzvizsglat pszichodiagnosztikai alapjai: Projekció, kifejezés, minitáratok. Budapest, Flaccus Kiadó.

⁵ Lásd: <http://bortonblog3.blogspot.com/> [2012.05.15.]

A társadalomtudományi (és ezen belül a kriminológiai) kutatásoknak alapvetően két formája van, a kvantitatív (pl. kérdőívezés) és a kvalitatív (pl. interjúzás) vizsgálódás. Jelen kutatás inkább az utóbbi kategóriába tartozik, és nem sorolható a társadalomtudományi kutatások fő sodrába. A kvalitatív kutatási módszerek azonban a kriminológián belül rendkívül népszerűek,⁶ gondoljunk csak a Chicagói iskolára.

A fogvatartotti rajzok tartalomelemzésénél spontán nyert adatokkal dolgozunk, azaz a rajzok nem instrukciók hatására születtek, ezért a rajzokban nem találhatunk énbemutatósi (szelfreprezentációs, azaz megjátszott) elemeket, azonban nagyobb a kockázata a projekciós értelmezésnek (az elemző nem a nyersanyagot elemzi, hanem a saját gondolatait vetíti bele a rajzokba). A projekciós hatást nagyban lehet csökkenteni azzal a ténnyel, hogy a kutató jól ismeri azt a közeget, amit kutat; valamint – viszonylag unikális módon – a rajzokat szakértői (fókusz) csoportokkal együttesen is lehet értelmezni, ahogy ez a jelen kutatásban többször meg is történt. További jellegzetesség, hogy a börtönrajz készítője nem tudja, hogy az alkotása elemzés tárgya lesz. Ez némi etikai aggályt vet fel, azonban ez a visszásság alig több mint, ami az egyéb műalkotások társadalomtudományi elemzésénél felmerülhetne. Bourdieu⁷ is sokat elemzett műalkotásokat, például Delacroix képeit. A falfirkák készítői pedig a legtöbb esetben eleve nem bújnak ki az anonimitás alól, valamint a falfirka egyik funkciója éppen a figyelemfelhívás; ezért a falfirkák utólagos elemzése összecseng a készítőjének szándékával. (Például a szállítózárkákban oly gyakran felbukkanó, családtagokat hiányoló, általában nők által készített falfirkák immanens célja az, hogy felhívja a figyelmet: a börtönben a nők meg vannak fosztva a családtagjaiktól. Felszíni cél csupán a konkrét üzenet.) Fontos itt megjegyezni, hogy míg például egy kérdőív fókuszált, addig ezzel szemben a rajzelemzés nem lehet az. Egy bizonyos fogvatartotti rajzból számos tartalmi elemet ki lehet olvasni, összefüggéseket lehet feltárni a pusztán tartalom- és szimbólumelemzés által, ahogy azt a kvantitatív eljárásoknál a statisztikai módszerekkel érhetjük el.

A börtönblog felületén a következő tartalmi szempontból csoportosítottam a börtönrajzokat:

- börtönlét;
- etnikai konfliktus;
- szexuális depriváció;
- szörny;
- táj.

⁶ Higgins, George E. (2009): Quantitative versus qualitative methods: Understanding why quantitative methods are predominant in Criminology and Criminal Justice. *Journal of Theoretical and Philosophical Criminology*, Vol. 1 (1) 2009, 23-37. o.

⁷ Bourdieu, Pierre (1984): *The field of cultural production: Essays on art and literature*. Columbia University Press. Part I: The field of cultural production, Chapter 1: The market of symbolic goods.

A fájlformátumban rendelkezésem álló mintegy 3 500 rajz felét a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar Büntetés-végrehajtási Szakirányának hallgatói írásbeli feladatként, illetve nyári gyakorlati feladat keretében gyűjtötték. A nyersanyag másik felét magam fényképeztem és gyűjtöttem hazánkban, Dániában, Németországban, Ausztriában, Csehországban és Lengyelországban. A nyersanyag korrekt leírásához hozzátartozik, hogy a blogon megjelenő rajzok java részének minőségét egy képfeldolgozó szoftverrel feljavítottam (kontrasztnövelés, színek élénkítése, világosság).

2. Börtönlét

A börtönlét címkével kategorizált rajzokat több helyen is elemeztük a fókuszcsoport módszerével (pl. a Pszinapszis és a KAPSZLI pszichológiai konferenciákon, a Magyar Szimbólumterápiás Egyesület több konferenciáján, valamint hallgatókkal és fogvatartottakkal). A börtönléttel számos műalkotás foglalkozik. Meg lehet említeni Egon Schiele börtönrajzait a művészi oldalról, vagy a lágeregekben töltött idők kordokumentumai is ide tartoznak. (Ha kordokumentumként elemezzük Szolzsenyicin GULAG szigetscsoport című művét, akkor a gulágokban vagy a haláltáborokban készült rajzokat is lehet e szempontból vizsgálni.)

Egy, a börtönléteket ábrázoló rajzot rendkívül sok fórumon elemeztem. Az adott rajz⁸ egy magyar börtönben egy rajzversenyre készült az elmúlt év során. Azóta a rajzot több szakértői csoportnak (pszichológushallgatók, börtönpszichológusok, szociális munkások, képzőművészek, börtönőr tiszteltyettesek stb.) is megmutattam, és azt közösen elemeztük. A legérdekesebb megállapítás a rajzzal kapcsolatban egy képzőművészről érkezett, akinek az volt a benyomása a rajzról, hogy mobiltelefonnal készült fényképről másolhatták le. A kép egyébként egy önkárosító fogvatartottat ábrázol. A képzőművész azt állította, hogy a rajzon tipikus „okostelefonos” objektív torzítás figyelhető meg. Ezt azóta fotós szakemberek is megerősítették. A rajz elemzése során tehát fény derült arra is, hogy a fogvatartottak tiltott tárgyat tartottak maguknál. Nem a fegyelmi eljárás lefolytatása a célja azonban a rajzelemzésnek, hanem például tartalmi eleme lehet az adott rajznak, hogy az mobiltelefon bevonásával készült, azaz a börtönben jelen van az illegális mobiltelefon. Ilyen szempontból a rajz a szemmel látható tartalmi elemeken (ízmok, hajviselet, tetoválások) kívül is erőfitogtatás. Aki ismeri a börtön valóságát, ezen egyáltalán nem döbben meg.

A börtönlét-rajzok alapján a következő tartalmi elemekre lehet következtetni:

- életút: milyen kriminális karriert járhatott be a fogvatartott, ezeket milyen egyéb életesemények kísérték – a falfirkaelemzés esetleg más információkat is szolgáltat, mint a szokványosabb módszerek;⁹

⁸ <http://bortonblog2.blogspot.com/2010/12/veres-tenyer-om-vl-anyam.html> [2012-05-15]

⁹ Kleemans, Edward R. - Poot, Christianne J. de (2008): Criminal careers in organized crime and social opportunity structure. *European Journal of Criminology*, Vol. 5, 1: 69-98 o.

- börtönkörülmények: milyen materiális kondíciók uralkodnak a börtönben, és hogy hat ez a fogvatartott testtechnikáira,¹⁰ mentalitására és lelkivilágára;
- börtönártalmak: milyen jellegzetes, a börtönlétből adódó ártalmak fedezhetők fel az adott képen (pl. fakó bőr, a napok számlálása, kényszerkártyáztatás);
- értékek: milyen morális rangsort vagy preferenciát állít fel a fogvatartott magában (pl. számos rajzon gépkocsik vagy márkás ruhák szerepelnek, de sok rajzon megjelenik a család is);
- normák: melyek azok a társas normák, amelyek kényszer nélkül érvényesülnek a fogvatartott életében, vagy amelyeket a fogvatartott a kriminális vagy a börtönbeli viselkedésével kikényszerít (pl. egy rajzon például éjszakai bárok, tuningolt gépkocsik, baseballütők, villogó járőrautók vagy kábítószerek szerepelnek);
- vélekedések: mit gondol a fogvatartott a világról, hova helyezi magát a világban, hogyan vélekedik az igazságszolgáltatásról, az érvényesülésről, a kirekesztettségről stb. és ezek okairól (pl. tipikusnak mondható fogvatartotti rajz az összebilincselte kezek által adott rózsa, gyakran ábrázolják a tárgyalótermet, az előállítást, a zárkát, a börtönbeli munkavégzést, sőt a tanulást is.).

3. Etnikai konfliktusok

Rasszista falfirkákat egyes források szerint nagyon nehéz találni az utcán,¹¹ úgy tűnik, hogy ettől eltérő helyzettel szembesülünk a börtönben. Ugyanakkor érdekes, hogy a rasszista firkáknak egyes helyzetekben rejtett értelme van, amit csak a társadalmi többség képes „olvasni”. Ugyanez mintha a börtönben másként történe: itt ezek a firkák nem ritkák, azonban maga a börtön rejtett. Pönológiával foglalkozók számára nem újdonság, hogy a börtön leképezi a gazdatársadalmat. A demokrácia fontos alappillére az igazságszolgáltatás jogérvényessége, azaz, hogy jogszabályszerűen működnek-e például a rendvédelmi szervek. A jogszabályszerűségeen itt nem csak a törvények betűje szerinti működést kell érteni, hanem politológiai szempontból a legitimitációt, vagy szociálpszichológiai szempontból az implicit tudattartalmakat is. Az etnikai konfliktusok esszenciális fogalmi eleme, hogy jelen vannak minden társadalomban. Fontos azonban, hogy a társadalmi csoportok vagy esetleg a társadalmi elit milyen illegitim hatalomgyakorlási összetevőket delegálnak a végrehajtás szintjére.

A hatalomgyakorlás delegálása emlékeztet Pilátus történetére, aki „mosta kezeit”, és így igyekezett magáról a felelősséget elhárítani; ennek a mentalitásnak a jellegzetességeit a börtönbeli emberi jogi visszaélésekben vagy a börtönbeli etnikai konfliktusokban érhetjük tetten. Egy német börtönben pél-

¹⁰ Saltman, Kenneth J. (2003): The strong arm of the law. *Body & Society*, Vol. 9, 4: 49-67. o.

¹¹ Lynn, Nick - Lea, Susan J. (2005) 'Racist' graffiti: text, context and social comment. *Visual Communication*, Vol. 4, 1: 39-63 o.

dául egy olyan falfirkát találtam, ami öles betűkkel hirdette, hogy „Weiß ist die Farbe der Unschuldigen”,¹² azaz az ártatlanok fehér színűek. Más üzenete van ennek a firkának egy török, arab és orosz többségi etnikai színezetű börtönben, mint esetleg egy angyalokra utaló egyházi szövegben (bár a fehér angyalokra való utalásban is van némi cinizmus). Megint más konnotációjú egy ilyen üzenet egy elhagyott vasúti telepen vagy egy bevándorlók által sűrűn lakott városrészben. Az összezárttság miatt ez a börtönbeli üzenet sajnos footballhuliganizmussal ér fel, ahogy arra a németországi kísérőm is utalt, amikor a falfirkára bukkantunk az egyik befogadó zárkában: focimeccsek után sok huligán kerül a börtönökbe, lehet, hogy ők készítették ezt a firkát. Ugyanabban a börtönben viszont sok Libanont éltető falfirkára is bukkantam (pl. El Zein, Libanon Power,¹³ cédrus).

Mindenképpen fel kell ismerni, hogy a falfirka az utcán immár nem teljesen illegális, hanem inkább társadalomkritikai élű.¹⁴ Az utcai illegális falfirka bűnözői csoportokhoz vagy szélsőjobboldali mozgalmakhoz köthető, érdekes módon ez így a börtönben nem válik ketté: a börtönbeli etnikai konfliktussal terhelt falfirka tartalma éppen olyan éles, mint a társadalomkritikája.

A magyar börtönökben sok a cigányellenes megnyilvánulás, amire a romák éles magyarelles kirohanásokkal reagálnak a börtönök falain. Ezen „párbeszédék” során a magyar identitású firkák inkább csak romaellenesek, fasiszta és náci nézeteket hangsúlyoznak, míg az általában reakcióként adott roma identitású firkák a magyarokat kihasználható áldozatoknak, nevetséges balekoknak tüntetik fel. A cigányellenesség nem csak a magyar börtönökben dívik kendőzetlenül, találtam ilyen feliratot cseh és lengyel börtönben is. A börtön tehát az etnikai konfliktusok legélesebb frontvonala hazánkban is, naivság lenne azt hinni, hogy ez csupán amerikai jelenség.¹⁵ Ezt a megrázó ténytet a szelfreprezentáció miatt bajosan lehetne bármilyen validitású attitűdskálával kimutatni, erre sokkal jobb módszer a graffititartalmak elemzése. A kriminológiában közhely, hogy a legreliábilisabb (legmegbízhatóbb) bűnügyi mutató az emberölések száma,¹⁶ ugyanilyen reliábilis lehet a falfirka az etnikai konfliktusok szempontjából. A börtönbeli falfirka ugyanakkor rejtett és ritkábban elemzett jelenség, mint mondjuk a footballhuliganizmus és a rasszizmus kapcsolata.

Az etnikai konfliktusokra utaló börtönbeli falfirkák explicit és implicit tartalom alapján számos jelenségekre következtethetünk:

- társadalmi konfliktus: a társadalomban immanensen jelenlévő ellentétek hogyan csapódnak le és élesednek ki a börtönkörülmények közepette, to-

¹² <http://bortonblog3.blogspot.com/2012/05/weiss-ist-die-fabre-der-unschuldigen.html> [2012-05-15]

¹³ <http://bortonblog3.blogspot.com/2012/05/libanon-power-el-zein.html> [2012-05-15]

¹⁴ Kramer, Ronald (2010): *Painting with permission: Legal graffiti in New York City*. *Ethnography*, Vol. 11, 2: 235-253 o.

¹⁵ Dickinson, Maggie (2008): *The Making of space, race and place: New York City's war on graffiti, 1970 – the present*. *Critique of Anthropology*, Vol. 28, 1: 27-45 o.

¹⁶ Fox, James Alan -Levin, Jack (2011): *Extreme killing: Understanding serial and mass murder*. Sage.

- vábbá hol van az a határ, ami az egyénben megindítja a kommunikációt és az etnikai konfliktus megélésének közlését (pl. „Utalom a cigányokat”)¹⁷;
- szimbolikus interakció: a társadalmi rétegek és a szubkultúra között nincsen manifeszt kommunikáció, hanem az információcsere szimbólumokon keresztül zajlik (pl. mit jelent a vörös csillag vagy a horogkereszt firka¹⁸ a börtönökben, és mit jelent ezek áthúzása, kiegészítése, vagy mit jelent az „örök = kutyák” kinyilatkoztatás);
 - szegregáció: hogyan él meg a fogvatartottak az etnikai alapú elkülönítést,¹⁹ avagy a többségi társadalom tagjai hogyan látják ugyanezt (pl. „Üsd, vágd a magyart”²⁰ falfirka versus „Aki meglopja a rabtársait, legyen örök börtöne”²¹ falfirka);
 - megoldatlan kérdések: az etnikai konfliktusok enyhítésére nem lehet a büntető igazságszolgáltatás az egyedüli eszköz, pedig számos esetben (pl. Olaszliszka, Cozma-ügy, debreceni négyek) a bűncselekmény legalább annyira és olyan mértékben etnikai színezetű, mint amennyire kegyetlen. Hogy az etnikai konfliktus az ítélet kihirdetésével nem ér véget, sőt gyakran élesedik, annak ékes bizonyítéka a börtönbeli rasszista falfirka);
 - bűnözés // etnicitás: a falfrikák elemzéséből következtethetünk arra, hogy a börtönlakók hogyan él meg bűncselekményük jellegét és az etnikai identitásukat egyszerre, azt is lehet látni, hogy az implikált rasszista vélekedések hogyan formálják a kisebbségek etnikai és kriminális vagy börtönbeli identitását. Szemtanúi lehetünk annak, hogy az identitás a börtönbeli és társadalmi visszaélések, valamint az igazságszolgáltatási kudarcok és hibák hatására mentalitássá válik (pl. a Hajdúhadháza²² vagy a La Ondára²³ utaló falfirkák);

¹⁷ <http://3.bp.blogspot.com/-LQ42RO9O5VM/Tp7zDsLy0-I/AAAAAAAAACYo/67as4nZLnx8/s1600/hitler-utalom-a-ciganyokat-bfb-szem-wc.jpg> [2012-05-15]

¹⁸ <http://bortonblog3.blogspot.com/2011/10/horogkeresztek-magyar-bortonokban.html> [2012-05-15]

¹⁹ Earle, Rod - Phillips, Coretta (2012): Digesting men? Ethnicity, gender and food: Perspectives from a 'prison ethnography'. *Theoretical Criminology*, Vol. 16, 2: 141-156 o.

²⁰ <http://bortonblog3.blogspot.com/2011/10/roma-identitasu-magyarellenes-falfirka.html> [2012-05-15]

²¹ <http://bortonblog3.blogspot.com/2011/11/roma-magyar-parbeszed-borton-falan.html> [2012-05-15]

²² Az egyik első település, ahol nyíltan szegregálták a romákat és a nem romákat már az általános iskolai oktatás során is. Az iskolai szegregáció és a kriminalizáció kapcsolata a következő fázisokban képezhető el, és általában így is zajlik. Az iskolai szegregáció azt eredményezi, hogy a pedagógusok nem fordítanak kellő figyelmet a diákokra, akik ennek következtében egyre inkább marginalizálódnak, és egyre több deviáns jegyük lesz. Ezek a deviáns jegyek egy idő után elérik a törvénysértés határát, majd a kieső (drop out) fiatalok bűncselekményt fognak elkövetni. Egyre súlyosabbak ezek a bűncselekmények, és a kriminális karrier addig folytatódik, amíg a fiatalok fiatalokként vagy fiatal felnőttként börtönbe kerülnek. A börtönben meg „földiként” egymásra találhatnak, és szükségszerű szövetségi rendszer - azaz geng - alakul ki körükben. Számos magyar börtönben fényképeztünk HH tegeket, ami egyértelműen hajdúhadházi jelenlétre utal.

²³ A vér kötelez (Blood in blood out, 1993) c. film mexikói identitású főhősei által alapított, kez-

- örök // etnicitás: amennyiben a magyarországi fogvatartottak között többségben vannak a romák (vagy nagyobb befolyásuk van), és bizonyos értékeket képviselnek, akkor szinte biztos, hogy a szituációból adódóan az örök ezen értékek ellenlábasai lesznek, különben nem tudnak érvényesülni a börtönben (pl. irredenta credo falfirka egy őri vécében).

A börtönbeli etnikai konfliktus szinte kimeríthetetlen téma, a kérdést börtönőr tiszthelyettesekkel, egy, a CEU által rendezett nemzetközi konferencia²⁴ résztvevőivel, valamint Magyarországon tartózkodó külföldi Erasmus-hallgatókkal is több szempontból kielemeztük. Részletesebb fejtegetés nélkül is leszögezhetjük, hogy a magyar véleményalkotók és a külföldiek kijelentései eltértek egymástól a helyzet súlyosságát tekintve.

4. Szexuális depriváció

A börtönben számos depriváció, azaz a megfosztottságból eredő élethelyzet keletkezik. Ezek közül a legélesebb a szexuális depriváció: a fogvatartottak többsége nem tudja kiélni a szexuális késztetéseit a börtönben. Ennek a jelenségnek számos következménye van, csak példaként említünk néhányat:

- a fogvatartottak a szexuális deprivációt próbálják valahogyan kompenzálni (gyúrás, kábítószeres, verekedés);
- börtönspecifikus homoszexualitás alakul ki: egyes fogvatartottak csak a bebörtönzés idejére válnak homoszexuálissá; mások a lelki integritásuk fenntartása érdekében feladják a testi integritásukat (azért tűrik el a homoszexuális erőszakot, hogy ne örüljenek meg a pszichoterrorban); megint mások a börtönben az öltözködés és a viselkedés szempontjából cserélnek nemet; vannak olyanok is, akik azért hordanak női fehérneműt, hogy a többiekben megütközést és undort váltsanak ki; és így tovább;
- a fogvatartottak homoszexuális orientáció alapján bántalmazzák egymást (bullying jelleggel);
- a fogvatartottak módosítják a nemi szervüket (pl. tucatszervi péniszgolyót helyeznek el)²⁵;
- ceremóniák alapján szervezik meg a beszélőket (milyen ruhában jöjjön be az asszony, hogyan viselkedjen) és az illegális kapcsolattartást (a börtön fala elé éjjelre vetkőző prostituáltakat rendelnek egymás születésnapjára);
- a börtönben a szexualitás szinte minden szempontból a dominancia kifejezésévé válik;

detben fiktív börtöngeng, ami a Nuestra Familia börtöngeng interpretációja volt, azonban valódi gengként később megjelent Hondurasban és „operettgengként” hazánkban is.

²⁴ Political Psychology Networking Conference for the Post-Communist Region (2011). <http://polberg.ceu.hu/node/25515> [2012-05-15]

²⁵ A fogvatartottak önkárosítási magatartásmintáit nehéz kategorizálni. Az egyik legszélsősége-sebb önkárosítási forma a péniszgolyó berakása. Ahogyan a plasztikai műtétek is egyes sztároknál függőséget alakíthatnak ki, úgy a börtönben a péniszgolyó-beillesztés is a végletekig mehet. A fogvatartottak maguk között „csutorának” hívják, amikor a nemi szervben több tucat péniszgolyót helyeznek el, ami ezáltal úgy néz ki, mint egy kukoricacső.

- a férfi börtönben dolgozó nők és a fogvatartottak között szerelmi viszonyok alakulnak ki (ez utóbbit még börtönrajzon is lehet látni)²⁶, a női börtönben dolgozó férfiak visszaélnék a nőekkel, stb.;
- a pedofil fogvatartottakat a legsúlyosabb mértékben alázzák meg a rabtársaik (vakság ebben a jelenségben a retribúción túl a szexuális deprivációs pánik gyakran bestiális kompenzálását nem meglátni);
- egyes fiatalkorúak a börtönben szerzik meg első szexuális élményüket.

A szexuális depriváció kifejeződésének szerves része a börtönrajz és a börtön-falfirka. Ügyesebb rajztehetségű rabok komoly vagyona vagy akár védettségre is tehetnek szert úgy, hogy hírességekről vagy hozzátartozókról erotikus jellegű vagy pornográf képeket készítenek. Az egyik magyar börtönben a rabok erotikus naptárat²⁷ is rajzoltak, minden hónaphoz egy külön lányt illesztettek, a kész naptárat fénymásolták, és cigarettáért, nyugtatószerért árusították. Egyes akkurátusan elkészített börtönrajzoknak homoerotikus töltete van. Más rajzok szexuális aktust ábrázolnak, több esetben a nőket megalázó helyzetben ábrázolva, más esetben csak a nemi szervekre koncentrálnak. Néhány falfirkán a női test ábrázolása kifejezetten patológikus beszűkültségről, infantilizmusról vagy fixációról árulkodik.

A nyilvánvaló vágykiélésen kívül megjelennek a homoszexualitásra utaló, gúnyolódó és fenyegető falfirka-üzenetek is. Az agresszív megnyilvánulások mellett a humoros tartalmú rajzok és firkák is jellemzőek a börtönökben. Az előzőekben leírtak ellenére a fogvatartotti rajzokon gyakran találhatunk olyan tartalmat is, ami a szerelemre vagy a harmonikus párkapcsolatra utal. Természetesen ez utóbbiak is deprivációs helyzeteket jeleznek.

Ismételten hangsúlyozva, hogy nem ásunk le a jelenségek legmélyére, és nem megyünk bele a részletekbe; a szexuális deprivációról árulkodó fogvatartotti rajzok a következő jelenségekről árulkodnak:

- tabuk: a börtönbeli szexuális megfosztottság tabu több szempontból is. Egyrészt rendkívül nehéz tudomásul venni, hogy a börtönben az emberek a szexualitás hiánya vagy torz volta miatt emberfeletti kínokat élnek át és okoznak egymásnak, másrészt, hogy ez a jelenség a börtön esszenciális része, de senki sem ítélte éppen erre a fogvatartottakat. A kérdést még az emberi jogi szervezetek is tabuként kezelik. (Egy alkalommal például Boszniában láttam egy úgynevezett börtönbeli „intimszobát”, aminek a berendezése mindössze egy koszos, összegegett, büdös matracból állt, és a helyiségnek nem is volt fala. Egy másik helyiséget azért nem használtak a fogvatartottak, mert nem volt függönye, és az ablaka a zárkák ablakaival nézett szembe.);
- fiatalkorúak: a deprivációs helyzet a fiatalkorúak számára a legdrámaibb, hiszen ők még nem tudták megélni az intimitást. Lehetséges ugyan, hogy testileg érettek és tapasztaltak, pszichoszociális szempontból azonban a

²⁶ <http://bortonblog3.blogspot.com/2011/07/szazados-bortonorno.html> [2012-05-15]

²⁷ <http://bvpszichologiahirek.blogspot.com/2009/03/akkuratus-fotorealizmus-bortonrajzon.html> [2012-05-15]

börtön előtt még nem juthattak el az intimitás megéléséig (fokozatoság, lelki izgalom, gyengédség, bizalom, osztozás, feltétel nélküliség, románc, udvarlás stb.). Még abban az esetben is sérül a pszichoszexuális fejlődésük, ha a börtönben nem éri őket ilyen jellegű atrocitás. Azok a fiatalok is sérülnek, akik az erőszakot elkövetik, és azok is, akik fültanúi vagy szemtanúi egyes eseteknek. Számos őri beszámoló alapján tudom, hogy az esetek feltárásában a szégyen és a presztízs hatalmas és gyakran leküzdhetetlen akadály;

- maszkulinitás: a börtön férfi-domináns közeg, aminek az egyik alap-törvénye a totális (akár szexuális) megalázás általi hatalomgyakorlás, másik fontos összetevője a nők lealacsonyítása, harmadik törvénye az állandó viaskodás, a stabil struktúra hiánya, és még talán egy fontos dolog: a pornóorientált szocializáció. Ezek körül egyik sem kedvez az egészséges családalapításnak, azaz a fiatalok tovább fogja örökíteni a rá nehezedő átkot a családjára (nota bene: számos fiatalok paradox módon már a börtön előtt családot alapít);
- homoszexualitás: nem gondolom, hogy a mai társadalmak toleránsabbak lennének a homoszexuálisokkal szemben. Csálóka kép az, amit a média sugall; az az érzésem, hogy a melegekkel szembeni ítéletalkotás struktúrája változott meg: merőben polarizálódott. A homoszexualitásnak nem csupán tiszta formája van, hanem azok a módoszatok is, amelyek a börtönközegben élesednek ki. Szinte minden szexuális tartalommal bíró rajz mintha a börtönbeli homoszexualitás ellensúlyozása lenne;
- bullying: a társas közegbéli szerepek a leghatékonyabban a folytonos megerősítések alapján definiálódnak. Sajnos a börtönökben jelentős szexuális tartalma is van a szerepeknek (csicska = szolgálólány, köcsög = férfi prostituált, vamzer = árulkodó óvodás kislány, spanok = lánytestvérek, kannibál = kancigány stb.) A csúfolódás verbális szinten is megerősíti ezeket a szerepeket;
- kiélés: a szexuális tartalmú rajzok a szexualitás kiélést jelentik, azaz a szexualitás valamilyen jellegű pótlását. A legelemibb következtetés itt az lehet, hogy az ilyen tartalmú tevékenységet nem lehet tiltani, mint ahogy azt Foucault is írta a fiúnevelő intézetek önkielégítést tiltó eljárásairól;
- börtönszexualitás: a fentiek értelmében felvetődik a kérdés, hogy a börtönbeli szexuális tartalmú aktivitásokat szexualitásnak lehet-e tekinteni (igen), és hogy ezeknek van-e létjogosultsága (részben nem), és hogy a depriváció ellen mit lehetne tenni, valamint hogy a börtönszex morális szempontból hol áll, avagy hogyan ítélandó meg a pedofíliahoz vagy a homoszexualitáshoz képest. (A börtönrajzokból kiderül, hogy ezek a kérdések nagyon is valós tartalommal bírnak.)

A börtönbeli szexuális depriváció olyan árnyoldalait lehet kiolvasni a börtönrajzokból, ami arra hívja fel a figyelmünket, hogy a börtönőri munka rendkívüli kihívás. Embert próbáló feladat a fogvatartottak jellemével, személyiségével a

börtönben szembesülni. Ennek illusztrálására egy példát említek meg. Birto-
komban van egy magyar fogvatartott által rajzolt füzet fénymásolata. A füzet
címe „Napló szavak nélkül”²⁸. A füzetben a fogvatartott mindenféle emberi test-
részeket, arcokat próbál skiccelni, mintha tanulná a rajzolást. A kollekcio meg-
döbbentően riasztó szexuális és pornográf töltetű rajzokat is tartalmaz. Mégis
a füzet utolsó oldalán található rajz a legriasztóbb: egy családi idillt ábrázol.
Sok következtetésre lehet jutni: a fogvatartott végső vágya a családi idill; vagy:
a fogvatartott azért gyakorolt a füzetben, hogy le tudja rajzolni az idillt, de ezt
árnyalja a pornográfia; vagy: a fogvatartott gondolkodása perverz; vagy: éppen
a börtön olyan, ami „ráségit” ezekre a gondolatokra. Aki ismeri a börtön világát,
annak számára világos, hogy minden előbbi következtetésben lehet igazság. Ha
ez így van, akkor felmerül a költői kérdés: hatékony intézmény-e a börtön?

Számos sorozatgyilkos készített a börtönben rajzokat és festményeket (pl.
Charles Ng vagy Dennis Rader). Ng társával több személyt erőszakolt meg és ölt
meg, a tetteiket videóra rögzítették.²⁹ Ng jelenleg a kaliforniai San Quentin börtön
halálsorán tartózkodik, és néha rajzokat is készít. 2002-ben egy képet festett,
amelyen egy szőke hajú sellő látható, amint egy cápát simogat. Ez a motívum sok
magyar börtönrajzra is emlékeztet. Kérdés, hogy vajon a nem erőszakos és nem
szexuális jellegű bűncselekményt elkövetett fogvatartottakban is hasonló motí-
vumok dúlnak, ha hasonló szimbólumokat használnak a rajzaikban. Azaz a börtön-
rajz tartalmából lehet-e a fogvatartott jellemére is következtetni? Szinte biztos,
hogy a fenti kérdéseket nem lehet olyan egyszerűen megválaszolni. Annyi azon-
ban bizonyosnak látszik, hogy a pszichopátának diagnosztizált sorozatgyilkosok
és a nagy valószínűséggel antiszociális személyiségzavarban szenvedő rabok raj-
zaiban hasonló tartalmi elem vannak, azaz a pszichopátia és az antiszociális sze-
mélyiségzavar nagyon közel áll egymáshoz. Dennis Rader saját bevallása szerint
is szexuális indíttatásból gyilkolt.³⁰ A bebörtönzése előtt egyébként konszolidált
családi életet élő Rader egyik rajzán egy megkötözött, felakasztott és megkínzott
meztelen nő látható. A fogvatartott a kínzás eszközeit meg is nevezi a rajzon.
Hasonló „alkotásra” a magyar börtönökben nem bukkantam, azonban számos
magyar börtönrajzon a nőábrázolások a nőket kiszolgáltatót vagy tárgyiasult
helyzetben tükrözik vissza.

5. Szörnyek (traumatizáció)

Rendkívül gyakori tartalmi elem a börtönrajzokon a szörnyábrázolás. Az egy-
értelmű agresszív transzmisszió kivül a jelenség mélyebb vizsgálata arra
enged következtetni, hogy a fogvatartottak a korábban megélt traumákat, il-
letve a bűncselekmények okozta traumákat, a letartóztatási sokkot vagy a börtön-
béli élményeket rajzolják meg szörnyalakok képében. Rendkívül markáns

²⁸ <http://bortonblog3.blogspot.com/2012/05/vajon-mi-lehet-fogvatartott-tobbi.html> [2012-05-17]

²⁹ Lasseter, Don (2000): Die for me: The terrifying true story of the Charles Ng & Leonard Lake torture murders. Pinnacle Books Inc., 7-10. o.

³⁰ Douglas, John - Dodd, Johnny (2008): Inside the mind of BTK: The true story behind the thirty-year hunt for the notorious Wichita serial killer. Jossey-Bass, 132. o.

például az ikonként ábrázolt alien-szörny, sőt annak eltorzult, kétfejű sziámi iker formája³¹ is felbukkan. Mitologikus és szakrális lények is nagyon gyakori elemek a börtönrajzokon: ha angyalok, a felmentés iránti vágyat hivatottak előhívni, ha ördögi lények, akkor a bosszút, a gonoszság megélését, a kegyetlenség elszenvedését és így tovább.

Egy általam több fórumon elemzett rajz például Gollamot ábrázolja³² – a Gyűrűk urából előlépő ellentmondásos karakter egyértelmű börtönbeli jelentése a megromlás, a detrimentalizáció, a meghasonlás, a reményvesztés, a szeretetre méltóság elvesztése, elvesztegetése és eltékozlása, és persze mindez a saját akaraton kívül történik. Gollam valaha Szméagol volt, ugyanolyan hobbit, mint Frodó, de a végzet oda terelte, hogy megtalálta az elveszett gyűrűt. Mintha a bűn és a börtön előtti én lenne Szméagol, a társadalom pokla a gyűrű, Gollam pedig a fogvatartott. A rabok rajzain embereket elpusztító szörnyek is megjelennek, továbbá végső és visszafordíthatatlan traumaként a világvége³³ (aki bekerül a börtönbe, annak számára véget ér a világ), sőt az azon túli szellemvilág is.

Sok börtönrajzon szerepel a koponya is. Némely helyzetben ez a bűncselekményre utal, azonban mégis legtöbb esetben a halálra, amiben mindannyian egyek vagyunk. Gyakori jelenség a börtönszörnyeken a szemek hiánya,³⁴ vagy éppen ellenkezőleg: az eltúlzott számú szemek jelenléte. A szem hiánya a kiégést és a reményvesztettséget jelenti (poszttrauma), a szemek multiplikációja pedig a paranoid szemléletet (a börtönben állandóan figyelnek). Gyakoriak a vicsorgó lények (pl. az egyik fogvatartott lerajzolta az Iron Maiden nevű heavy metal zenekar Eddie figuráját – a zenekarról soha nem hallott, azonban a szörny tetszett neki), vagy a kaszás motívuma. Ide kell sorolni azokat a börtönrajzokat is, amelyekben az emberek sírnak, mintha nagy veszteséget élnének éppen át. Néhány rajz bizarr: egy ábrázoláson például egy félbevágott fejet³⁵ láthatunk, de nincs vér és nincsenek horrorisztikus anatómiai elemek – ez a tartalom a mentális traumára utalhat, azaz nem fér a fogvatartott fejébe, hogy ő miért is van ott, ahol éppen van. Egy másik rajzon kidolgozott, eltúlzott és elrontott anatómiai részleteket is lehet látni. Ez a rajz szexuális töltetű, és az elveszett párkapcsolatra, valamint a bűncselekményre utal.

A szörnyábrázolásokat elemezve a következő megállapításokra juthatunk:

- szemek: mint a korábbiakban utaltunk rá, a szemeknek vagy a szemek hiányának fontos szerepe van a börtönrajzokban. „Mindenki lát engem, és én is mindent láttam” – a börtönben nincs titok;
- szájak: a szájak gyakori mimikája a vicsorgás, azaz a kín, a gyötrelem, az agresszió, a bestializmus, a cinizmus;

³¹ <http://bortonblog3.blogspot.com/2011/04/10-kep-szorny.html> [2012-05-15]

³² <http://bortonblog3.blogspot.com/2011/04/15-kep-szorny.html> [2012-05-15]

³³ <http://bortonblog3.blogspot.com/2011/12/atomvillanas-es-embert-tepo-robot.html> [2012-05-15]

³⁴ <http://bortonblog3.blogspot.com/2011/07/20-kep-szorny.html> [2012-05-15]

³⁵ <http://bortonblog3.blogspot.com/2011/12/felbevagott-fej.html> [2012-05-15]

- angyal/ördög/isten: a szakrális ábrázolásokon is a társadalom egyes szegmensei köszönnek vissza;
- PTSD³⁶: a börtönben nagyon gyakori, hogy a fogvatartottak az első napokban nem tudnak elaludni; az életellenes bűncselekményt elkövetett fogvatartottaknál is viszonylag gyakran előfordul, hogy egyes átélt élmények rémálmok és visszavillanások formájában jelentkeznek, amik a letartóztatás körülményeire vagy a börtönbe való befogadás traumájára is utalhatnak. Ezeknek az érzéseknek a manifesztációit látjuk a rajzokon;
- bűncselekmény: a tett rémségével való szembenézést legjobban a rajzok segítik elő olyan embereknél, akiknek egyébként sem hatékony a verbális konfliktuskezelési képessége;
- letartóztatási sokk: több rajzon jelenik meg a bezártság mint átható élmény, azonban a letartóztatási sokk minden egyes áthelyezéskor, körletváltáskor, átszállításkor jelentkezhet, azaz a fogvatartottak re-traumatizálódnak, ahogy ők mondják maguk között: bereccsennek, és ha szerencsésük van, ezt a feszültséget ki tudják magukból rajzolni;
- de-antropomorfizmus: ez az érdekes jelenség arra utal, hogy a fogvatartottak – talán a szégyen miatt – érzéseiket (pl. düh, a szeretet hiánya, megtrés, elárultatás) nem emberi, hanem szörnyszerű élményeken keresztül élik meg. Ez nagyon is emberi elhárító mechanizmus vagy kompenzáció, avagy kongnitív torzítás: az önismeret elutasítása, a mások által tartott tükörbe való pillantás képtelensége;
- replikák: gyakoriak a fogvatartotti rajzokon a Salvador Dalí vagy a Boris Vallejo³⁷ másolatok, utánérzések. Ez az előzőekkel ellentétben inkább az érzelmi élet sivárságára utalhatna, azonban ezek a képek általában a menők indíttatására vagy álcázás, rejtőzködés céljából készülnek. A másolás monotóniája és az eredetiség mellőzésének menedéke könnyebbé teszi az érzelmek kiélését.

A sorozatgyilkos John Wayne Gacy, aki a hetvenes évek közepén bohócruhába bújva szedte kamaszfiú áldozatait, szintén több rajzot és festményt készített a börtönben. Leginkább önmagát ábrázolta bohócruhában, de a leg híresebb önarcképe mögött is egy koponya figyelhető meg; más alkalommal egy meztelen testekből álló koponyát is festett. Magyar börtönrajzokon is sok koponya³⁸ szerepel, sőt bohóc³⁹ is. A bohóc és a koponya is túl sok értelmet hordozó szimbólum, ezért nem lehet arra következtetni, hogy ezek a tartalmak John Wayne Gacy-hez hasonló jellemről árulkodnának. Ezekon kívül nem is tudhatjuk, hogy az alkotások milyen mértékben részei a bűncselekménynek. Lehetséges, hogy a bűncselekmény és az alkotás között kapcsolat van, de ez még nem jelenti feltétlenül azt, hogy az alkotás valamilyen szinten

³⁶ Poszttraumatikus stressz szindróma

³⁷ <http://bortonblog2.blogspot.com/2010/04/elkepeszto-fogvatartotti-rajzok-kreativ.html> [2012-05-15]

³⁸ <http://bortonblog3.blogspot.hu/2011/09/koponyak-mindenutt.html> [2012-07-05]

³⁹ <http://bortonblog3.blogspot.hu/2011/02/39-kep-szex-dep.html> [2012-07-05]

a bűncselekmény (előkészületének, tervezésének, pszichológiai feldolgozásának stb.) része lenne.⁴⁰

Más kérdés, hogy vajon mennyire befolyásolta Gacy-t, hogy éppen börtönben van. Ilyen szempontból a magyar börtönrajzok, amelyek koponyát vagy bohócot ábrázolnak, már egészen más kontextusban értelmezhetők: a börtön hatása mutatható ki rajtuk, ami minden emberen érzékelhető, legyen az akár őr vagy rab, vagy esetleg kutató vagy a börtönbe látogató személy. A börtönt körülölelő (fogyasztói) társadalom is bizonyára befolyásolja a rajzok tartalmát.⁴¹ Például Gacy egyszerre három KFC-étterem menedzsere is volt fiatalabb korában, és a gyorséttermi születésnap rendezvények egyik gyakori szereplője a bohóc. Magyar börtönrajz is van a birtokomban,⁴² amit egy ilyen „bohóc” készített; ezen a művön is látható a traumatizáció több helyütt: egy fóliával megfojott arcot láthatunk, önkárosítást vagy késelést egy zuhanyzóban. A rajzot készítő fogvatartott bűncselekménye egyébként közveszély okozás volt.

6. Táj

Bár ezzel a témával még nem foglalkoztam behatóan, feltűnő, hogy a börtönben a fogvatartottak rendkívül sok tájképet rajzolnak és festenek. Ezek a tájak néha elnagyoltak, hanyagok, naivak, de más esetben professzionálisak, szürreálisak vagy éppen pszichedelikusak.

A börtönben festett és rajzolt tájképek alapján a következő tanulságokat vonhatjuk le:

- elképzelt vagy visszavágyott kinti világ: a fogvatartottak álmaiban és vágyaiban tovább él a kinti világ a maga eleven színeivel. A színek élénkek, és nem olyan szürkék, mint a börtön maga. A kinti táj továbbélése a lélekben zajlik, és talán ez az, amit nem vehet el a törvény. Más esetekben a tájak nyomasztóan színtelenek és rendkívül expresszívok.⁴³
- sablonos megoldások: döbbenetes ugyanakkor, hogy egyes tájak a rajzokon mennyire sablonosak vagy akár infantilisek. Ez alapvetően arról árulkodik, hogy a fogvatartottak egyszerű emberek. Ezt egyébként egy átlagos, lopást vagy rablást elkövető fogvatartottról minden fenntartás nélkül el lehet mondani.
- könnyebb kivitelezés: tény és való, hogy tájat könnyebb festeni, mint embert. Talán ez magyarázza, hogy a fogvatartottak sok téli tájat festenek: kevesebb színt kell használniuk.
- fantáziavilág: sok tájábrázoláson jelenik meg a fantázia, azaz maga a táj nem képzelhető el a földi körülmények között; álmovilágban, drogélmény láttatta világban vagy mesevilágban képzelik el magukat a

⁴⁰ Brisman, Avi (2011): "Green harms" as art crime, art criticism as environmental dissent. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, November 2011; Vol. 27, 4: 465-499. o.

⁴¹ Jarvis, Brian (2007): *Monsters Inc.: Serial killers and consumer culture*. Crime, Media, Culture, D Vol. 3, 3: 326-344. o.

⁴² <http://bortonblog3.blogspot.hu/2012/06/nejlonarc.html> [2012-07-05]

⁴³ <http://bortonblog3.blogspot.com/2012/05/sotet-hegy.html> [2012-05-23]

fogvatartottak. Az ilyen ábrázolások nem is a kinti szabadságra utalnak, hanem a börtönidő átutazására.

- világúr: érdekes és viszonylag gyakran felbukkanó tartalmi elem az úr, a csillagászati táj. Az úrról egy 28 évet a börtönben töltő német fogvatartott jut eszembe, akivel sokat beszélgettem. Azt állította, hogy a tudata olyan méretű, mint a Nap középpontja és a Jupiter pályája közötti távolság. Nem mozgással vagy elmozdulással (szökéssel, eltávozással) érte el a börtönből való szabadulást, hanem a tudata tágításával. Az úr-ábrázolásoknak hasonló célja lehet. Egy magyar börtönben ugyanakkor napistenségre utaló úrtájképet⁴⁴ fotóztam le. A fogvatartottak erről a falrajzról elmondták, hogy parancsnoki engedély alapján készítették, és hogy menők rendelték meg, akik pontos utasításokat adtak, hogy az adott napistennek hogyan kell kinéznie.

7. Egyéb felmerülő témák

Mivel a doktori értekezésemet a kábítószer-probléma és a börtön kapcsolatáról írtam, és ennek kapcsán számos börtönben készült alkotást elemeztem, a kutatásban a drog témáját is fel szeretném dolgozni. Gyakori rajztéma a börtönben a mese; mint ahogy nemrégén egy szakmai konferencián elhangzott: elsősorban nem a népmesék fantáziavilága, hanem a képregények és a Disney-filmek hősei szerepelnek a rajzokon.

8. Összefoglaló következtetések és gondolatok

Sokan állítják, hogy a bűnöző életvitelű személyek sekélyesek, képtelenek érzelmeiket produkálni, hidegek és számítóak, vannak, akik szerint egyenesen pszichopáták; sőt olyan vélemény is megfogalmazódik, hogy a rabokat gazdasági szempontból hatékonyabb lenne tömegesen kivégezni. Ilyen vélekedések azért láthatnak napvilágot, mert a hétköznapi, „becsületes, kétkezi munkából élő” emberek nem találkoznak a bűnelkövetők lelkivilágával, és persze nem is kíváncsiak rá. A börtönrajzok, illetve a börtönrajzok elemzése talán közelebb viszi az egyént a bűnelkövetőhöz.

Több alkalommal előfordult, hogy egy fogvatartott több rajzát lehet elemezni. Ezekon a rajzokon dinamikai eltérések is mutatkoznak, azaz a rajzok jó forrásai lehetnek egyes predikcióknak a büntetés-végrehajtási kockázatok szempontjából vagy akár a szabadulás utáni életvezetés lehetőségeivel kapcsolatban.

Kifejezetten fontos, hogy az alkotás megelőzi, és néha helyettesíti az öndestrukciót. Ez stratégiai szinten nem nélkülözhető szempont a prizonális szuicid prevenció terén. Kérdés ugyanakkor, hogy egyes börtönrajzok mögött mi áll: elkövetett bűncselekmény vagy kriminális fantáziák, avagy tetoválás vázlatok.⁴⁵ Ez utóbbiak kifejezetten károsak is lehetnek.

⁴⁴ http://3.bp.blogspot.com/_fRsmQtOeVI0/SWeJnMu5uKI/AAAAAAAAA9s/Se9ZUO9Ixdg/s1600/allampusztai-nap.jpg [2012-05-17]

⁴⁵ <http://bortonblog3.blogspot.com/2011/07/elettortenet.html> [2012-05-23]

A rajzok és az egyéb alkotások a börtönben a külvilággal való kapcsolattartást is jelenthetik. A kapcsolattartásnak nem csak törvényben szabályozott módzatai (beszélő, levelezés, csomag, telefonálás) vagy tiltott formái („fidizés”, becsempészett tiltott tárgyak, korrupció, kiabálás az ablakon stb.) vannak, hanem a fogvatartott szimbólikus értelemben is kapcsolatban áll a külvilággal (fantázia, börtönszleng, a börtönben előállított tiltott tárgyak stb.). A jog képes tiltani a szabályzott formákat, azonban a szimbólikus formákat nem annyira. Ha a fogvatartott szimbólikus értelemben is elszakad a külvilágtól, a börtön totális intézmény jellege érvényesül vele szemben.

A rajzelemzés kvalitatív módszer, és ilyen szempontból a következtetések a kritikai kriminológia vagy a kulturális kriminológia ismereteivel lesznek összhangban. Stanley Cohen és Laurie Taylor⁴⁶ például szintén kvalitatív kutatási módszerek alapján (csoportos interjúk fogvatartottakkal) írták meg klasszikusnak mondható, a börtönbüntetés túlélési stratégiáiról szóló könyvüket.

⁴⁶ Cohen, Stanley -Taylor, Laurie (1972): *Psychological survival: Experience of long-term imprisonment*. Penguin Books Ltd.